

УДК 343.8

Ткачова Олена Вікторівна –

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

Olena V. Tkachyova –

candidate of juridical sciences,
associate professor of the department
of criminology and criminal-executive law
Yaroslav Mudryi National Law University
(77, Pushkinskaya str., Kharkiv, Ukraine)

Реалізація принципу законності в режимі виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі

Розглянуто сучасний стан наукової розробки проблем забезпечення реалізації принципу законності в режимі виконання-відбування покарань у виді позбавлення волі. Проаналізовано науковий доробок провідних вчених у галузі кримінально-виконавчого права з цих питань.

Ключові слова: принцип законності, установи виконання покарань, Державна кримінально-виконавча служба, режим позбавлення волі, виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, кримінально-виконавчі відносини.

В статье рассматривается современное состояние научной разработки проблем обеспечения реализации принципа законности в режиме выполнения-отбывания наказаний в виде лишения свободы. Проанализирован научный потенциал ведущих ученых в области уголовно-исполнительного права по этим вопросам.

Ключевые слова: принцип законности, учреждения исполнения наказаний, Государственная уголовно-исполнительная служба, режим лишения свободы, исполнения и отбывания наказания в виде лишения свободы, уголовно-исполнительные отношения.

O.V. Tkachyova The Exercise of the Principle of Legality within Execution and Service of Imprisonment

The article deals with the current state of scientific development problems of ensuring the implementation of the principle of legality in the execution mode, serving sentences of imprisonment. It analyzed the scientific potential of leading scientists in the field of criminal-executive law on these matters. The problem of security of prisons is comprehensive. It is not just confined to the protection from criminal attacks by prisoners, and includes protection of those who work in institutions from the effects of dangerous technical, medical and other adverse factors, aggravated in prison. These include the use of technology, to overcome the destructive capacity which becomes a problem in recent years in maintaining public safety.

The article focuses on the definition of security of penal institutions. The basic threat to the security of facilities and proposed measures to address them. The author proves that there is a theoretical and methodological understanding of the principle of rule of law and its implementation in the mode of execution and punishment of imprisonment. Achieving this goal is provided by the solution of certain tasks. The problem of the principle of legality in the execution mode and punishment of imprisonment, despite their importance and relevance, is not yet sufficiently developed theoretical science of penal law. The urgency of the problems outlined caused primarily by uncertainty and episodic theoretical studies of law, as one of the basic principles of performance and implementation of the regime of serving the sentence of imprisonment.

Keywords: the principle of legality, penal institutions, the State Penal Service, the regime of imprisonment, execution and serving a sentence of imprisonment, criminal-executive relations.

Постановка проблеми. Проблема безпеки персоналу виправних колоній носить комплексний характер. Вона не вичерпується тільки захистом від злочинних посягань з боку засуджених, й включає у себе захист осіб, які працюють в установах, від дії небезпечних технічних, медичних і інших несприятливих факторів, які посилюються в місцях позбавлення волі. До їх числа можна віднести використання технічних засобів, подолання руйнівних можливостей яких перетворюється останнім часом у проблему підтримання громадської безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми режиму виконання та відбування позбавлення волі у різні часи досліджувалися як окремо, так і в комплексі з іншими питаннями діяльності установ виконання покарань. Вагомий вплив на визначення теоретико-методологічних підходів дослідження справили праці Л. В. Багрія-Шахматова, М. О. Беляєва, А. І. Зубкова, О. В. Лисодеда, А. С. Міхліна, М. П. Мелентьєва, А. Е. Наташева, А. Л. Ременсона, І. В. Саленкова, М. О. Стручкова, Ю.М. Ткачевського, В. М. Трубникова, І. В. Шмарова, І. Г. Богатирьова, О. М. Джузи, Т. А. Денисової, В. П. Петкова, А. Х. Степанюка, О. І. Шинальського, І. С. Яковець та інших вчених.

Невирішені раніше проблеми. Проблема теоретико-методологічного осмислення принципу законності та його реалізації в режимі виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі не отримала у вітчизняній юридичній науці однозначного вирішення. Тому для досягнення зазначених цілей забезпечується шляхом розв'язання таких завдань:

- узагальнення наявних наукових підходів до визначення принципу законності;
- встановлення співвідношення законності з режимом позбавлення волі;
- окреслення основних напрямів реалізації принципу законності в режимі позбавлення волі;
- надання пропозицій щодо удосконалення поняття «режим» з урахуванням його співвідношення з принципом законності.

Виклад основного матеріалу. У статті зосереджено увагу на визначенні поняття безпеки персоналу установ виконання покарань. Окреслено основні загрози для безпеки

персоналу колоній та запропоновано заходи щодо їх усунення. Автором доводиться, що є теоретико-методологічне осмислення принципу законності та його реалізації в режимі виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі. Досягнення цієї мети забезпечується шляхом розв'язання таких завдань:

- узагальнення наявних наукових підходів до визначення принципу законності;
- встановлення співвідношення законності з режимом позбавлення волі;
- окреслення основних напрямів реалізації принципу законності в режимі позбавлення волі;
- надання пропозицій щодо удосконалення поняття «режим» з урахуванням його співвідношення з принципом законності.

Водночас, питання реалізації принципу законності в режимі виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі, незважаючи на їх значущість і актуальність, є ще недостатньо теоретично розробленими в науці кримінально-виконавчого права. Актуальність окресленої проблематики зумовлена, насамперед, теоретичною невизначеністю та епізодичністю досліджень законності, як одного з основних принципів впровадження режиму виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі.

Зі змісту ст. 102 КВК України витікає, що режим встановлює правила поведінки всіх суб'єктів та учасників правовідносин, їх права та обов'язки, що виникають з приводу виконання та відбування покарання. Оскільки режим в колоніях визначає правовідносини у сфері виконання-відбування покарання, зокрема, у виді позбавлення волі, видається, що він повинен базуватися на основних принципах, на яких побудовані і ці правовідносини, і вся кримінально-виконавча діяльність, одним з основних серед яких є принцип законності. Цей принцип є визначальним відносно до інших принципів кримінально-виконавчого права та законодавства.

Принцип законності, за визначенням А.Х.Степанюка, насамперед зафіксовано в п. 14 ст. 92 Конституції України, де сказано, що виключно законами України визначається діяльність органів і установ виконання покарань. Водночас правоохоронна діяльність повинна здійснюватись адміністрацією названих органів і установ в режимі законності, інакше кажучи –

цей принцип ґрунтується на єдності розуміння, закріплення й застосування норм кримінально-виконавчого законодавства [1, с. 20].

У цілому погоджуючись з А.Х.Степанюком, відмітимо лише, що на нашу думку, в режимі законності повинна здійснюватись не тільки правоохоронна, а й інша діяльність всіх учасників процесу виконання кримінальних покарань, бо, як вказується у науковій правовій літературі, реалізація принципу законності в режимі установ виконання покарань з точки зору теорії права полягає у відповідності відносин у сфері виконання покарань кримінально-виконавчому законодавству [2, с. 59]. Іншими словами, режим законності в установах виконання покарань – це відповідність дій учасників правовідносин, які виникають у цій сфері, чинному національному законодавству та міжнародним нормативно-правовим актам, тобто їх правомірність. Саме за допомогою поняття режиму можливо розкрити всі властивості законності як особливого суспільного явища [3, с. 124].

П.М. Рабінович до елементів, які лежать в основі структури законності відносить: а) правомірність суб'єктного складу учасників суспільних відносин; б) правомірність положення учасників суспільних відносин, яка визначається змістом та обсягом їх суб'єктивних прав та обов'язків; в) правомірність діяльності суб'єктів по застосуванню й реалізації прав та обов'язків, закріплених у відповідних юридичних нормах [4, с. 68]. Із цього можна зробити висновок, що у сферу впливу режиму позбавлення волі включені: персонал установ виконання покарань; засуджені; адміністрація, підприємств, де працюють засуджені; представники громадських організацій та члени спостережних комісій, які беруть участь у виправленні таких осіб; посадові особи державних установ, які є учасниками кримінально-виконавчих відносин; родичі засуджених; інші громадяни, що перебувають на території установ та об'єктів виконання покарань.

Правильно та точно, на нашу думку, зазначається у п. 60 Мінімальних стандартних правил поведження з ув'язненими: «Режим, прийнятий в закладі, повинен прагнути зводити до мінімуму ту різницю між життям в тюрмі та на свободі, яка зменшує в ув'язнених почуття

відповідальності та усвідомлення людської гідності» [5, с. 138].

Реалізація принципу законності в режимі установ виконання покарань з точки зору теорії права означає відповідність суспільних відносин кримінально-виконавчому закону. Інакше кажучи, режим законності в місцях позбавлення волі – це стан правомірності кримінально-виконавчих правовідносин. Кримінально-виконавчі правовідносини – це правовідносини, що утворюються з приводу виконання та відбування кримінальних покарань [6, с. 19], підставою виникнення яких є вирок суду, що вступив в законну силу. У структурі цих правовідносин головна увага приділяється саме реалізації порядку та умов виконання та відбування покарання, а також застосуванню основних засобів виправлення засуджених. Це найбільш об'ємна та важлива частина кримінально-виконавчих правовідносин, оскільки тут перш за все реалізуються каральні та примусові елементи покарання, а також визначається порядок поведження з засудженими.

Оскільки саме режим позбавлення волі (процес, порядок виконання-відбування покарання), як уже визначалось, й відображає сутність та зміст покарання, а також встановлює певні правила для суб'єктів і учасників процесу виконання-відбування покарання, тобто визначає правовідносини, що виникають при цьому, належне його запровадження (тобто забезпечення відповідності законодавчо встановленим положенням) і має створити правомірність кримінально-виконавчих правовідносин.

Сфера впливу режиму позбавлення волі поширюється на: суб'єктів виконання покарання - адміністрацію органів і установ виконання покарань; суб'єктів відбування покарання – засуджених; учасників кримінально-виконавчої діяльності – тобто тих осіб, що причетні до цього різновиду діяльності, мають контакти з адміністрацією і засудженими, однак не наділені повноваженнями реалізації кари, застосування примусових заходів. Відповідно до ч. 2 ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», посадові і службові особи органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів мають право:

1) вимагати від засуджених, осіб, узятих під варту, та інших осіб, які перебувають на території та в приміщеннях органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, додержання норм кримінально-виконавчого законодавства;

2) проводити огляд і обшук засуджених та осіб, узятих під варту, їх речей, огляд інших осіб та їх речей, транспортних засобів, які знаходяться на територіях установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, підприємств установ виконання покарань і на прилеглих до них територіях, на яких установлені режимні вимоги, а також вилучати заборонені для використання в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах речі та документи;

3) тимчасово обмежувати або забороняти відповідно до законодавства рух транспорту на прилеглих до установ виконання покарань та слідчих ізоляторів територіях, не допускати громадян на ці території або зобов'язувати їх там залишатися чи покинути ці території з метою додержання вимог режиму, захисту життя і здоров'я громадян.

Зазначені положення дають підстави для твердження, що територіально дія правил, встановлених режимом, поширюється не тільки на територію установи виконання покарань та слідчого ізолятора, а й на територію підприємств установ виконання покарань та на прилеглі до них території, на яких установлені режимні вимоги.

Основним результатом практичного втілення принципу законності, запровадження режиму законності у будь-якій діяльності, є, в решті-решт, забезпечення правопорядку. Ця ж мета переслідується і при правовому регулюванні нормами права певних напрямків діяльності, правовідносин тощо. Тобто, правопорядок фактично представляє собою практичну реалізацію принципу законності, результат законності, певний рівень упорядкування суспільних правовідносин, зміст яких складають дії конкретних осіб, які спрямовуються на реалізацію законних прав, інтересів та обов'язків. Тобто, всі ці три елементи є взаємопов'язаними, але не тотожними. На це свого часу звертав увагу й С.С.Алексєєв, зауважуючи, що між поняттями «законність» та «правопорядок» є чітка межа. Правопорядок – це результат реалізації принципу законності в дії,

ступінь здійснення його вимог, тобто фактичний стан правовідносин, нормальне правове життя, що настає в результаті реалізації вимог законності. Правопорядок – це законність у дії [7, с. 235-236].

Іншими словами – законність, режим законності, є фундаментальною основою режиму позбавлення волі. Це твердження також відповідає й положеннями чинного законодавства. Зокрема, у Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (далі – ДКВС) до основних принципів діяльності ДКВС віднесено законність (ст. 2), а до основних обов'язків посадових і службових осіб органів і установ виконання покарань (ст. 18 названого Закону) – забезпечення правопорядку, додержання вимог режиму [8, с. 197].

Подібна позиція по відношенню до законодавчого закріплення взаємозв'язку режиму, законності та правопорядку надала можливість окремим вченим – спеціалістам у галузі кримінально-виконавчого права зробити висновок, що режим в установах виконання покарань не можна розглядати лише як встановлений порядок виконання-відбування покарання. Це твердження зазвичай обґрунтовується тим, що сам по собі порядок виконання-відбування покарань не може створити правомірність кримінально-виконавчих правовідносин, а тим більше – впровадити режим законності у цих установах, бо порядок – це послідовний хід будь-чого [2, с. 61].

І дійсно, порядок виконання позбавлення волі як певна процедурна категорія виражається не у матеріальних, а у процесуальних нормах, не встановлює сам по собі обмеження правового статусу засуджених. Правове положення таких осіб може реалізовуватись виключно через кримінально-виконавчі правовідносини. І ще одне. Законодавець до основних вимог режиму відносить роздільне тримання різних категорій засуджених, різні умови їх тримання залежно від виду колонії, зміну умов відбування покарання. Аналіз ст. 5 КВК України, в якій викладені основні принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання та відбування покарань доводить, що названі вище основні вимоги режиму є нічим іншим, як принципами інституту виконання покарання у виді позбавлення волі. Отже, режим – більш широке

поняття, ніж звичайний порядок виконання-відбування покарань.

Як уже визначалось, у науці кримінально-виконавчого права визначається, що для забезпечення законності потрібно три компоненти: 1) єдність розуміння; 2) єдність закріплення; та 3) єдність застосування норм кримінально-виконавчого законодавства. Співвідносячи це положення з визначенням режиму у ст. 102 КВК України побачимо, що останнє не містить в собі всіх названих складових. Так, само по собі встановлення порядку виконання-відбування покарання у нормативно-правових актах не означає його вірного тлумачення, що може призвести до перекидання правил режиму на практиці. І навпаки, єдність застосування невірних зрозумілих правил режиму може потягнути їх викривлене нормативне закріплення.

Режим виправних установ регламентує всі сторони життя та сфери діяльності адміністрації. Детальне регламентування режиму обумовлено необхідністю створення правових гарантій забезпечення саме законності при виконанні – відбуванні покарання у виді позбавлення волі.

В.Є.Южанін обґрунтовує наявність трьох рівнів забезпечення реалізації покарання у виді позбавлення волі, на кожному з яких у випадках негативної поведінки засуджених адміністрацією робиться акцент на примусі, а у випадках позитивної, правомірної поведінки – переноситься акцент на співробітництво з ними. Перший, найнижчий рівень забезпечення реалізації покарання пов'язаний з тим, що при порушенні засудженим кримінально-правових заборон під час відбування покарання у виді позбавлення волі така особа піддається примусу, що виявляється не лише у посиленні каральних можливостей покарання, а й у реалізації додаткового комплексу заходів примусу та попередження правопорушень. Другий рівень (кримінально-виконавчий) відображає діяльність адміністрації установи, спрямовану на дотримання засудженими правообмежень (режиму) та виконання покладених на них обов'язків. Мета цієї діяльності з недопущення злісних порушень режиму відбування покарання. Обидва ці рівні ґрунтуються на поведінці засуджених, яка має певні відхилення, й включають у себе переважно режимно-

попереджувальні засоби. На третьому рівні, який автор називає виправно-реабілітаційним, відбувається ресоціалізація засуджених, при цьому, якщо має місце ухилення від ресоціалізації, адміністрація використовує засоби примусу, але засуджений, який позитивно характеризується, з активною правомірною поведінкою, співпрацює з адміністрацією [9, с. 138-139].

Режим, як уже визначалося, є одним з найбільш концентрованих засобів вираження кари та примусу. Тому і видається не зовсім досконалою редакція ч. 1 ст. 102 КВК України, яка не встановлює чіткої ієрархії норм, які регулюють режим позбавлення волі, їх співпорядкування. У названій статті зазначається, що режим встановлюється не тільки законом, а й іншими нормативно-правовими актами, при цьому відсутня вказівка на обов'язкову відповідність останніх КВК України. В результаті не є дивним те, що у деяких випадках відомчі нормативно-правові акти не тільки уточнюють та конкретизують законодавчі положення, а й необґрунтовано посилюють каральні елементи чи обмеження.

Якщо трансформувати всі вищезазначені компоненти у поняття режиму позбавлення волі, останній слід визначити як встановлений кримінально-виконавчим законодавством та реалізований на практиці в суворій відповідності до правових норм порядок виконання-відбування покарань. Тобто, говорячи про режим в місцях позбавлення волі, необхідно обов'язково підкреслювати його законність, що, як видається, повинно знайти відображення й у нормах чинного кримінально-виконавчого законодавства.

Дослідження та практика роботи ДКВС доводять, що законність в місцях позбавлення волі перш за все забезпечується суворим дотриманням режимних вимог. Аналізуючи пов'язані з цим проблеми, В.І.Селіверстов свого часу писав, що процес приведення практики у відповідність з нормами законодавства затягнеться у часі й стане однією з найважливіших проблем [10, с. 50]. Реалізація принципу законності при організації режиму відбування покарання виражається, перш за все, у практиці гострого реагування керівника установи на будь-які спроби порушення закону підлеглими при виконанні службових обов'язків.

Оскільки результатом запровадження режиму законності є правопорядок, то саме через цю категорію й слід визначати режим в місцях позбавлення волі. У попередніх наукових розробках при визначенні режиму через категорію «правопорядок», мова велась виключно про правопорядок виконання покарання. Але, оскільки режим охоплює не тільки застосування карально-виховних заходів, а й всі сторони життя засуджених (фактично забезпечує реалізацію норм про умови їх тримання та правил поведінки), слід виділити й правопорядок відбування покарання. Як вірно вказує В. Г. Павлов, правопорядок в установах виконання покарань являє собою стан правомірності кримінально-виконавчих відносин, який виражає реальне, практичне

здійснення принципу законності. Інакше кажучи, правопорядок в установах виконання покарань – це реалізована у кримінально-виконавчих правовідносинах законність [11, с. 20-21].

Висновки. Отже, режим позбавлення волі необхідно визначати не як порядок, а як правопорядок виконання-відбування покарань, спрямований на досягнення цілей покарання. Саме на вказаному підході й мають будуватися як подальше практичне впровадження елементів та вимог режиму в місцях позбавлення волі, так і наукові розробки цього питання.

Список використаних джерел:

1. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження) : автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / А. Х. Степанюк ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2002. – 34 с.
2. Павлов В. Г. Обеспечение законности в режиме отбывания наказания в виде лишения свободы / В. Г. Павлов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. Г. Павлов ; Акад. права и управл. МЮ РФ. – Рязань, 2002. – 191 с.
3. Комаров С. А. Общая теория государства и права : курс лекций / С. А. Комаров. – Саранск : Изд-во Мордовского ун-та, 1994. – 304 с.
4. Рабинович П. М. Упрочнение законности – закономерность социализма : монограф. / П. М. Рабинович. – Львов : Вища школа, 1975. – 260 с.
5. Как заставить стандарты работать: практическое руководство по эффективному применению международных тюремных правил. – М. : Изд-во «Права человека», 1998. – 207 с.
6. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, междунар. стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века : учеб. / М. Г. Детков, А. И. Зубков, С. И. Кузьмин и др. ; под ред. А. И. Зубкова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2002. – 699 с.
7. Алексеев С. С. Общая теория права : учебн. в двух томах / С. С. Алексеев. – Т. I. – М. : Юрид. лит-ра, 1981. – 361 с.
8. Кримінально-виконавче право : зб. нормативно-правових документів / уклад. заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Право, 2005. – 464 с.
9. Южанин В. Е. Уровни обеспечения реализации наказания в виде лишения свободы / В. Е. Южанин // Проблемы реформирования уголовно-исполнительной системы и подготовки персонала. – РИПЕ МВД России. – Рязань, 1998. – С. 138-139.
10. Селиверстов В. И. Реформа уголовно-исполнительной системы и задачи Минюста / В. И. Селиверстов // Преступление и наказание. – 1998. – № 6. – С. 50.
11. Павлов В. Г. Обеспечение законности в режиме отбывания наказания в виде лишения свободы : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. Г. Павлов ; Акад. права и управления Минюста России. – Рязань, 2002. – 24 с.

References

1. A. Kh. Stapaniuk Current Issues of Execution of Punishment (Essence of Criminal Executive Activity: Theoretical and Legal Research) : synopsis of a thesis for a doctor of juridical sciences : 12.00.08 / A. Kh. Stapaniuk ; Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine. – Kh., 2002. – 34 p.
2. V. G. Pavlov Ensuring Legality during Service of Custodial Sentence / V. G. Pavlov : thesis ... of candidate of juridical sciences : 12.00.08 / V. G. Pavlov ; Academy of Law and Management of the Ministry of Justice of the Russian Federation. – Riazan, 2002. – 191 p.
3. S. A. Komarov General Theory of State and Law : course of lectures / S. A. Komarov. – Saransk : Publishing House of Mordovia University, 1994. – 304 p.
4. P. M. Rabinovich Strengthening of Legality – Consistency of Socialism : monograph / P. M. Rabinovich : Vyshcha shkola, 1975. – 260 p.
5. How to Make Standards Work: Guidance on Effective Applicability of International Prison Rules. – M. : Publishing House “Prava cheloveka”, 1998. – 207 p.
6. Criminal Executive Law of Russia: Theory, Legislation, International Standards, Domestic Practice of the late 19th – early 20th century : textbook / M. G. Detkov, A. I. Zubkov, S. I. Kuzmin and others ; under the editorship of A. I. Zubkov. – 2nd ed. and enlarged. – M. : Norma, 2002. – 699 p.
7. S. S. Alekseev General Theory of Law : textbook in 2 vol. / S. S. Alekseev. – Vol. 1. – M. : Yurid. lit., 1981. – 361 p.
8. Criminal Executive Law : coll. of legal acts / comp. by the general editorship of A. Kh. Stepaniuk. – Kh. : Pravo, 2005. – 464 p.
9. V. Ye. Yuzhanin Levels of Ensuring of Imprisonment Execution / V. Ye. Yuzhanin // Issues of Reforms of Criminal Executive System and Personnel Training. – RIPE MVD Rossii. – Riazan, 1998. – Pp. 138-139.
10. V. I. Seliverstov Reform of Criminal Executive System and Tasks of the Ministry of Justice / V. I. Seliverstov // Prestuplenie i nakazanie (Crime and Punishment). – 1998. – No. 6. – P. 50.
11. V. G. Pavlov Ensuring Legality during Service of Custodial Sentence / V. G. Pavlov : synopsis of a thesis for a candidate of juridical sciences : 12.00.08 / V. G. Pavlov ; Academy of Law and Management of the Ministry of Justice of the Russian Federation. – Riazan, 2002. – 24 p.